

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Роман Курчів (Львів)

Фольклористика в науковій діяльності Івана Франка (теоретико-методологічні аспекти)

Фольклористичний сегмент наукової діяльності І. Франка вже має значну дослідницьку літературу. Особливо істотний внесок у розробку і висвітлення цієї теми належить заслуженим трудівникам нашої гуманітаристики М. Вознякові і Ф. Колесі, спеціальним розвідкам О. Дея, тою чи іншою мірою спричинилися до її опрацювання й інші дослідники. Останнім часом свіжий і продуктивний підхід до осмислення фольклористичної спадщини І. Франка помітний у контексті дослідження культурно-історичної школи в українській науці про усну народну словесність [6].

Отож, враховуючи ці попередні напрацювання, хочу тут наголосити ті принципіві моменти доробку Франка-фольклориста, які були свого часу і тепер залишаються значущими для розвитку і поглиблення теоретико-методологічних засад української фольклористики.

Якщо вважати, що науковий підхід до фольклору починається вже там, де збирач усвідомлює свої записи творів усної народної словесності як потрібне і важливе заняття для пізнання історії та культури, то можна констатувати, що до І. Франка таке усвідомлення прийшло вже в пору його навчання в Дрогобицькій гімназії. Уже тоді після дитячого захоплення маминою піснею, після учнівських записів пісень у спеціальному зошиті, датованому 1868 роком (тобто 12-літнім хлопцем), юний І. Франко збагнув науковий сенс системної збирацької народознавчої роботи. Згодом у передмові до першого тому свого корпусу “Галицько-руських народних приповідок” він так згадає це своє раннє зацікавлення фольклором: “Збирати та записувати всякі матеріали з уст народу, казки, пісні, приповідки, образіві речення, порівняння, прокляття, заклинання, мудрування та поодинокі слова я розпочав іще в гімназії, і то не лише буваючи літом дома на вакаціях, у Нагуєвичах та інших сусідніх селах (Ясениці Сільній, Унятичах), але також у Дрогобичі. Живучи на стаціях у різних дрогобицьких міщан та передміщан, я знайомився залюбки з такими, що заховали в пам’яті багато старої руської традиції (назву тільки кравця Івана Гутовича та теслю Деревака, тоді, в початку 70-х років, уже звиш 70-літнього діда); від них і многих

інших я списував немало етнографічного матеріалу та іноді при допомозі товаришів вишукував також інших оповідачів по передмістях, платив їм скромний почастунок і заставляв їх цілими ночами співати та оповідати всяку всячину. Таким робом зібрав ще в гімназії досить показну збірку пісень (звиш 800 н[оме]рів) і не менш показну збірку інших матеріалів, у тім числі також приповідок” [17: т. 38: 294].

Подані слова показують, що це не було звичайне аматорське захоплення народною творчістю, а цілеспрямована робота, виразно позначена науково-фольклористичними рисами: з пошуками цікавих інформаторів, у пам’яті яких заховалося “багато старої руської традиції”, максимальне вичерпування їхнього репертуару, широкий жанровий діапазон фіксованого матеріалу. Варто зауважити, що вже тоді І. Франко звернувся до збирання фольклору міщан і передміщан, себто до проблеми, яка й на сьогодні залишається слабким місцем в українській фольклористиці. В іншій згадці зазначив І. Франко, що в той дрогобицький період він цікавився і єврейським фольклором та поширенням творів української усної народної творчості у єврейському середовищі [18: 343].

Пам’ятаємо, що то був час, коли на зміну романтичним захопленням і возвеличенням усього народного, зокрема фольклору, прийшов раціональний, так званий позитивістський підхід до дослідження народу, його історії і традиційної культури. Так було в різних країнах Європи, так настало і в нас, в Україні. Розгортався рух щодо залучення інтелігенції на місцях (учителів, священиків, різних службовців) до збирання етнографічного та фольклорного матеріалів, у пресі друкували добірки таких матеріалів, заохочення до її записів та відповідні програми й методичні поради, як це треба робити, щоб такі фіксації мали наукову вартість.

Через пресу й особисті контакти до Галичини доходили відомості про широкомасштабні організаційні заходи київських українських учених (В. Антоновича, М. Драгоманова, М. Лисенка, П. Чубинського та ін.) у другій половині 60-х – на початку 70-х років XIX ст. у справі наукової розбудови народознавчих досліджень в Україні зі спеціальними експедиціями і виданнями збірників матеріалів. Організаційно цей рух був реалізований у створенні в Києві 1873 року Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, а науково – у появі низки фольклористичних та етнографічних праць, зокрема багатотомного корпусу “Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край” (перший том вийшов 1872 року).

Наляканий широким розмахом українознавчої дослідницької праці царський уряд 1876 року закрити Південно-Західний київський відділ, але цілковито не зміг нівелювати цієї праці. Своім впливом вона охопила і півдавстрійську частину України. Діяльними співробітниками і кореспондентами київських учених стали деякі галицькі народовці, зокрема з молоді (М. Бучинський, О. Терлецький, В. Навроцький, буковинець О. Попович).

За цим рухом праці в українській фольклористиці стежив І. Франко. Ще в гімназійній бібліотеці він ознайомився з виданнями, що стосувалися цього предмета і які він назвав у своїй статті “Ученицька бібліотека в Дрогобичі” [13]. З тогочасного

його листування видно, що в цій сфері він посилено займався і самоосвітою. Прикладом, у листі з Дрогобича від 27 травня 1874 року до члена редакції студентського журналу “Друг” у Львові В. Давидяка просив десь визичити чи купити для нього збірники російського фольклору І. Сахарова, українських пісень М. Максимовича і А. Метлинського, повідомляв про зацікавлення збірниками сербських пісень В. Караджича й інших слов’янських народів [20: 137–138]. Цікавою є згадка, що Франко-гімназист уже мав “у себе” рідкісні галицькі фольклорні видання з 30-х років – збірники пісень Вацлава з Олеська (Вацлава Залеського) і Жеготи Паулі. Виразно прочитується у цьому листі і задум дослідницького завдання: “критично переглянути і розсортувати принаймні найзначніші пісні із всіх збірників, а із округин, котрих там дуже багато, поскладати, оскільки можна, цілості” [20: 138]. Отож, маємо тут і ремінісценцію розвинутого згодом активного інтересу І. Франка до аналізу та реконструкції фольклорних текстів.

Уже до гімназійного часу належать і діяльні зусилля І. Франка щодо заохочення та залучення його товаришів і друзів до збирання фольклору та спрямування цього заняття у потрібне науково продуктивне русло. Відповідні факти маємо хоча б у листах до його юнацької любові – Ольги Рошкевич [2].

Ці відомості варто мати на увазі, оскільки вони засвідчують поважність входження І. Франка у фольклористику, показують на ранньому етапі його зацікавлення цією наукою зачатки тих основних предметних напрямів і аспектів, що далі наберуть розвитку й розгалуження в широкій і складній конфігурації його праці на ниві фольклористики.

Аспірації молодого І. Франка в сфері усної народної словесності мали під собою досить значний запас фахових знань, амбітні наміри і вписувалися в тогочасний контекст народознавчої роботи в Галичині та взагалі в Україні. Далі в його багатогранній літературній, науковій, публіцистичній, громадсько-культурній і політичній діяльності виразно простежується і стрімке зростання та нарощення сфери його фольклористичних інтересів. У час університетських студій ініціює певні кроки щодо активізації в Галичині збирацької та дослідницької фольклористичної праці та внесення в неї організаційного начала. Окрім уведеної в журналі “Друг” рубрики “Із уст народа”, призначеної для систематичної публікації фольклорних записів, І. Франко разом із М. Павликом організують спеціальну освітню роботу серед молоді з метою поглиблення наукових засад її пізнання народу і його культури, залучення до збирання творів усної творчості, вивчення народних звичаїв, мови та взагалі – до розвитку українського суспільно-політичного та культурного життя. 24 червня 1876 року на зібранні студентської молоді у Львові, присвяченому пам’яті М. Шашкевича, М. Павлик виступив з доповіддю “Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині”, в якій ця тема представлена на досить широкому українському і позаукраїнському матеріалі з відповідними теоретичними мотиваціями¹.

¹ Того ж року текст цього виступу у формі статті опублікований у журналі “Друг”. – 1876. – № 13, 14, 15, 16.

Відомо, що в підготовці доповіді і проведенні цього заходу брав активну участь І. Франко [9]. З листування, різних публікацій, згадок у пресі видно, що тоді він приділяв велику увагу справі піднесення всіх сфер фольклористичної й етнографічної праці (збирацької, публікаторської, дослідницької) понад аматорський рівень і надання їй серйозного наукового спрямування та певної інституціонованості, тобто організованості та керованості. За його стараннями 1883 року у Львові засновано “Етнографічно-статистичний кружок”, який об’єднав близько сотні молодих людей, котрі виявили готовність і дали згоду (“прирекли”) працювати на ниві народознавства, записувати фольклорні твори та збирати етнографічні відомості згідно з відповідними “квєстїонарами” (запитальниками). У листі до М. Драгоманова від 27 жовтня 1883 року І. Франко повідомляв, що метою гуртка є відкрити очі людей на предмет етнографії і заохотити їх до студій на цьому полі. “Одним з перших завдань “Кружка”, – зазначав, – буде зладження і видання по можливості повної бібліографії (з критичними примітками) всіх книжок, статей і заміток відносячихся до нашої етнографії і до статистики українського краю і народу” [17: т. 48: 366].

І далі продовжував: “Друге діло, на котре ми в кружку хочемо покласти вагу, се є збирання матеріалу з народу, т. є. періодичні екскурсії в різні сторони краю” [17: т. 48: 366]. Різні відомості, зокрема почерпнуті з листів до М. Драгоманова, показують, з якою увагою і наполегливістю вибудовував І. Франко діяльність “Кружка”. Уже влітку 1884 року відбулася одна з перших “періодичних екскурсій” – так звана “Українсько-руська студентська вандрівка”, маршрут якої проліг теренами галицького Прикарпаття і яка мала не лише народознавчо-пізнавальний, а й культурно-освітній характер. У складі учасників цієї екскурсії були і студенти з Києва [10]. Це також один із елементів Франкової ідеї – кооперації наукових зусиль щодо народознавчого дослідження всіх частин України.

Дуже важливим було те, що до своєї діяльності “Кружок” залучав гімназійну молодь з провінції та заінтересованих інтелігентів на місцях – сільських учителів і священиків, з яких вийшло чимало діяльних збирачів фольклорного й етнографічного матеріалу, кореспондентів і помічників І. Франка та інших учених в опрацюванні різних народознавчих питань, а також відомих дослідників. Ф. Колесса згадував, що за призовом І. Франка стрийські гімназисти, в тому числі й автор спогаду, почали у 80-х роках збирати по селах твори усної народної словесності, записувати їх у “товстий зошит” і висилати ці записи до Львова [11: 31].

І. Франко брав діяльну участь у розробці і публікації в пресі спеціальних інструктивних матеріалів, відозв, методичних порад і анкет-питальників (квєстїонарів), які активізували та спрямовували в потрібне практичне русло народознавчу роботу в Галичині. Цьому сприяли і зорієнтовані на відповідну тематику постійні рубрики часописів. На початку 80-х років І. Франко відкрив у журналі “Світ” відділ “Знадоби до вивчення мови й етнографії українського народу”, підтримував її як член редакційного комітету, редактор у 1886 році, автор аналогічних відділів в журналах “Зоря” і “Народ”, а в своєму журналі “Житє і слово” (1894–1897) з номера в номер вів рубрику “З уст народа”, в якій надав широку можливість для оприлюднення

фольклорних і етнографічних збірок та досліджень багатьох авторів з периферії. У цій рубриці дебютували і такі згодом визначні наші вчені-народознавці, як В. Гнатюк, Ф. Колесса, О. Роздольський, М. Зубрицький.

Зусилля І. Франка щодо розгортання польової народознавчої роботи в Галичині, заохочення і залучення до неї інтелігенції, особливо молоді, належної підготовки, організації та наскільки дозволяли можливості зосередженості цієї праці навколо певного координуючого чинника великою мірою послужили для піднесення української фольклористики й етнографії на якісно новий рівень. Зокрема, підготували ґрунт і сили, які спромоглися на таке оптимальне в тогочасних українських умовах осягнення, як заснування в Науковому товаристві імені Шевченка спеціального серійного видання “Етнографічний збірник”, перший том якого вийшов 1895 року та створення 1896 року окремого структурного підрозділу в НТШ – Етнографічної комісії, першим головою і незмінним керівником якої до 1913 року був І. Франко.

Нагадаємо, що поняття “етнографія” в українській науці ще тоді охоплювало й усну народну словесність – те, що, як зазначив М. Грушевський у передмові до першого тому “Етнографічного збірника”, “обіймає собою новий термін фольклору” [8: VIII].

Отож, ідеться про великий і надзвичайно вагомий внесок І. Франка як збирача й організатора збирацької народознавчої роботи в Галичині, промотора нагромадження емпіричного матеріалу з фольклористики й етнографії, формування фонду автентичних текстів, описів та інших польових даних, які послужили основою для укладання і публікації багатьох наукових збірників та проведення досліджень і якими ще й дотепер значною мірою живиться наша наука. Цей аспект діяльності І. Франка міг би стати предметом спеціального дослідження, яке збирано б і освітило численні факти стосовно цієї теми, розшифрувало б часом лише лаконічні, але змістово істотні згадки в різних публікаціях, листуванні, суть хронікальних нотаток і зауваг про його причетність до тих чи інших публікацій, підготованих праць тощо. Сюди ж входить і багатогранна праця І. Франка в справі підготовки молодих фольклористів та етнографів, інструктування, консультування численних кореспондентів з провінції, допомога в підготовці їхніх публікацій тощо. Величезний і вельми промовистий фактаж цієї праці, що міститься, головню, в листуванні, досі заторкнутий лише дуже частково і залишається майже нерозкритим.

З польовою пошуковою та збирацькою працею тісно пов’язані і дослідницькі фольклористичні студії І. Франка. Нерідко це додані до публікації фольклорного тексту чи тематично спорідненої групи творів усної народної словесності розвідки з дослідницьким поглядом на їх зміст, історію, поетику, культурологічний контекст, відомостями, заувагами і коментарями про їх варіанти і паралелі тощо. Окрім невеликих за обсягом, але зазвичай істотних за змістом дрібних публікацій, дослідницьких етюдів чи, як колись називали “причинків”, І. Франкові належить і низка обширних фольклористичних розвідок, студій та кількатомових праць, як монументальне шестикнижжя “Галицько-руські народні приповідки” і знамениті “Студії над українськими народними піснями”.

Надзвичайно широкий і тематичний діапазон дослідницьких фольклористичних інтересів І. Франка. Він фактично не залишив поза увагою жодну з предметних сфер української науки про усну народну словесність. Загалом його науково-фольклористичний дослідницький доробок – великий і значущий. Це визнавали і стверджували не тільки українські, але й багато іноземних учених ще при житті І. Франка, а також пізніші автори, які з більшою чи меншою мірою проникнення зверталися до цієї царини його дослідницької праці. Головно, фольклористичний доробок послужив підставою для присудження І. Франкові радою Харківського університету 1906 року почесного звання доктора російської словесності, а для Чеської академії і Чесько-слов'янського етнографічного товариства у Празі – для обрання його членом-кореспондентом цих високоавторитетних наукових інституцій. На початку ХХ ст. у середовищі відомих російських учених-гуманітаріїв виникла ідея щодо обрання І. Франка ординарним академіком Російської Академії наук у відділі мови та словесності, але перешкодили реалізації цієї ініціативи реакційні чинники в цій установі. І все ж, ця академія присудила 1916 року премію Франковим “Студіям над українськими народними піснями”.

Промовистим є і факт, що коли 1895 року у Львові було засноване наукове Польське народознавче товариство (Towarzystwo ludoznawcze), яке діє і в наш час з основним місцем осідку його централі у Вроцлаві, І. Франка було запрошено виголосити на інавгураційних зборах цієї інституції 28 лютого 1895 року ключову доповідь про новітні напрями в народознавстві. Текстом цієї доповіді відкривається і наукова частина першого тому серійного видання цього товариства “Lud” [22], яке знову ж таки й сьогодні продовжує виходити.

Коли ще додати й інші фольклористичні публікації І. Франка в іншомовних виданнях, численні факти зацікавлення іноземних учених його працями, їх рецензування, оцінки і відгуки, то можна ствердити, що великою мірою завдяки його дослідженням українська фольклористика привернула увагу своїми здобутками багатьох представників гуманітарної науки інших слов'янських і взагалі європейських народів.

У чому конкретно дослідницькі досягнення Франка-фольклориста?

Поки що відповідь на це питання в існуючих опрацюваннях дуже загальна, дещо докладніше і аналітично мотивована лише стосовно окремих моментів і часто, особливо з-під пера радянських авторів, – однобічно-тенденційна, спрощена на догоду певним ідеологічним установам. Тому маємо бути свідомими того, що комплексне аналітичне висвітлення цієї проблеми ще попереду.

Передусім, треба відмовитися від погляду на фольклористичний доробок І. Франка “з пташиного польоту”, як свого часу висловився стосовно підходу до вивчення спадщини нашого великого вченого академік О. Білецький [1: 537]. І. Франко – особистість, інтелект такої незвичайної широти й глибини, що збагнути його без належного з'ясування, осмислення суми багатьох частковостей його духовної діяльності є просто неможливим.

Ідеться про контекстуальне висвітлення внеску І. Франка в загальний прогрес

української науково-фольклористичної думки, в розробку багатьох питань і царин її предметної сфери. Скажімо, у вчення про українську народну пісню. Цій темі, як уже мовилося, він приділив особливу увагу. Мав у цій галузі чимало попередників і сучасників, у тому числі й таких іменитих, як М. Максимович, М. Костомаров, П. Куліш, В. Антонович, М. Драгоманов, О. Потебня, П. Житецький, Ф. Колесса, В. Гнатюк. Одначе, враховуючи результати їхніх дослідів, він виразно визначив своє бачення і свої дослідницькі підходи до цього предмета. В основних рисах він сформулював їх у вступі (“Від автора”) до “Студій над українськими народними піснями”. Зокрема, наголосив на необхідності зміцнення науково-методологічної основи досліджень народних пісень, посилення при цьому “історично-критичного розсліду текстів” і відповідного їх групування: “Не вдаючись ні в які загальні міркування ані системи, брати текст за текстом пісні, опубліковані в наших збірниках або переховані в рукописах, зводити до купи всі їх відомі й невідомі досі варіанти і студіювати їх детально, розширяючи в міру потреби дослід на сусідні країни, з якими наші пісні виявляють органічний зв’язок, притягаючи до порівняння матеріал прозовий, старі друки, загалом усе, що може причинятися до якнайповнішого зрозуміння даної пісні, – отсе моя мета” [17: т. 42: 16].

У цих словах задекларовано основні методологічні засади порівняльно-історичної школи – головного тоді наукового напрямку у європейській фольклористиці. Водночас І. Франко вказав низку моментів, які, “не вдаючись ні в які загальні міркування і системи”, мають принципове значення для фольклористичного дослідження. Зокрема важливою є заакцентована увага на фольклорному тексті і такій його прикметній специфіці, як багатоваріантність. Учений чи не перший в українській фольклористиці вказав на потребу “детальних студій” народнописенного тексту, вираженого у парадигмі його варіантів і відповідно проведений для цього підготовчій роботі – критичного аналізу зібраного матеріалу: “...потрібне спеціальне оброблення, виконане по правилах історичної та літературної критики, яке б перебрало текст за текстом, варіант за варіантом, віднайшло й усталило їх взаємний зв’язок, вияснило різниці та розгалуження редакцій і дозволило нам пов’язати ті пісні скільки можна з певними територіями нашої країни, з певними історичними традиціями, з культурною і політичною еволюцією нашого народу” [17: т. 42: 12]. І далі: “Наші збірки пісень, друковані й недруковані, містять таку масу різnorodного матеріалу, дуже часто накиданого безладно, записаного руками малотямучих збирачів, усного і книжного, що вже саме прочищення сих хащів і внесення якогось ладу в ті праліси може бути корисною роботою” [17: т. 42: 16].

Варто зазначити, що цю методологічну вказівку І. Франка про критичну селекцію текстового фольклорного матеріалу й досі мало враховують у нашій науці про усну народну словесність. Тим більше, що внаслідок невимоглих і некомпетентних, фактично неконтрольованих записів та публікацій фольклорного матеріалу, особливо останніх десятиліть, значно зросла захищеність текстової бази фольклористики.

Дуже важливими проблемами І. Франко вважав дослідження пов’язаності

пісні “з життям і його інтересами, зв’язок з історією народу, його національною свідомістю та соціальним почуттям, зв’язок із загальною еволюцією народу, з хронологією його подій, з психологією його творчості. Такі критичні дослідження над поєдинними піснями дуже часто дозволяють нам заглянути близько в те, з яких сфер і груп народної маси пили дані пісні, в яких сферах оберталися, яким інтересам чи поглядам служили. Все це вимагає великої обережності в досліді і якнайбагатшого матеріалу” [17: т. 42: 12].

Подаємо ці рядки, оскільки вони становлять цілу програму наукового дослідження народної пісні та вказують на методичний інструментарій, з допомогою якого можливе вирішення цієї проблеми. Франкові уваги конкретизують і доповнюють загальну методологію культурно-історичної школи, тісніше пов’язують її з фольклорною, народнопісенною специфікою і наближають до реалій українського матеріалу. Узгляднено у цій програмі й різні хронологічні верстви народних пісень, й генетичну пов’язаність їх частини з літературною творчістю, походження їх з певних територій, регіонів України. Це останнє, знову ж таки, – ціла складна і важлива проблема ареального вивчення усної народної словесності, дослідження діалектів загальнонаціонального фольклорного простору, проблеми, яка досі на українському ґрунті лише частково висвітлена. У деяких працях І. Франка зафіксовані цінні спостереження і зауваги стосовно регіональних особливостей різних явищ українського фольклору. Для дослідника цієї проблеми методологічно важливою є прониклива його думка про феномен збереженої в політично несприятливих умовах цілісності традиційної культури усіх частин українського народу. “Хоч і як неоднакова була доля поодиноких частин Русі-України, – наголошував І. Франко у статті “Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар”, – то все-таки заселяючий її народ і досі проявляє дивну етнографічну одноцільність. Звичаї і вірування народні, казки і оповідання, пісні і обряди, одіж і помешкання, а врешті мова – при всій різнобарвності в подробицях, при всьому багатстві місцевих відмін і варіантів, – в основних обрисах такі однакові, що руснак з-над горішнього Сяну без труду порозуміється з українцем з-над Десни, Сули або й від Харкова, признає його звичаї, його спосіб життя і думання, його “поведінку” за свої, за рідні...” [17: т. 29: 41].

Ця думка застерігає від абстрагованого вузьколокального бачення і трактування місцевих явищ народної культури, у тому числі й фольклорних, та спрямовує дослідницьку увагу на широкий національно просторовий контекст їх етнокультурної “одноцільності”.

У своїх розвідках про окремі пісні і тематичні цикли, зібраних у комплексі “Студії над українськими народними піснями”, І. Франко блискуче продемонстрував практичну реалізацію своєї дослідницької програми фактично у всіх зазначених пунктах. З певним застереженням сучасна фольклористична текстологія може поставитися до його спроб реконструкції повноти тексту тої чи тої пісні на основі її варіантів і редакцій. Але це аж ніяк не “данина буржуанській фольклористиці”, не відступ “у бік теорії буржуазної фольклористики про зниження якості народно-поетичних творів у процесі побутування в масах”, як намагалися пояснити деякі

радянські автори [9: 82]. На наш погляд, І. Франко робить це не для того, щоб відтворити якийсь можливий первісний (вихідний) варіант, чи звід-надтекст, а, головню, щоб показати повноту його сюжету в логічній послідовності розвитку його мотивів і образів, максимально розкрити на основі варіантів, версій і редакцій пісні її історичний характер і мистецький образ. Він робить це з надзвичайно майстерною філігранністю і поетичним чуттям. Приміром, у студії “Пісня про Байду” (1563)” реконструкція другої редакції цієї пісні [17: т. 42: 170–174] відтворює хід подій сюжету з позначенням у квадратних дужках авторських додатків можливих втрачених текстових ланок, а в примітках – варіантних різночитань і часових та теренових модифікацій. Аналітичні дослідницькі наświetлення і пояснення мотивують ідейно-змістову й структурно-художню логіку реконструкції, ведуть до поглибленого осмислення твору і сприйняття його як певного історико-культурного явища.

Особливо велику увагу приділяє дослідник розкриттю історії виникнення пісні і з’ясування її подійної основи. Для цього він залучає широке коло різних джерел – літературних і архівних. Таким способом представляє сюжетні реалії і персоналії в широкому контексті подій і фактів, що більшою чи меншою мірою дотичні до змісту пісні й обставин, які інспірували її появу і поширення та висвітлюють на її мотиви, образи чи лише окремі в тексті натяки і згадки. Цей дотичний фактологічний матеріал здебільшого новий, свіжий і поданий у поєднанні з оригінальними дослідницькими порівняльними й типологічними наświetленнями.

Порівняно зі своїми попередниками І. Франко не тільки значно розширив історичний погляд на українські пісні, але й суттєво збагатив і зміцнив їх філологічно-естетичний аспект дослідження. Кожна із його студій може послужити взірцем всебічного фольклористичного аналізу (властиво, мікроаналізу) ідейно-змістової й поетичної фактури народної пісні. І чи не вершинним осягненням з цього погляду є дослідження “Пісня про правду і неправду”.

Ця порівняно невелика за обсягом пісня, найповніший із відомих варіантів якої нараховує близько 40 рядків, послужила предметом дослідження цілої монографії обсягом понад 70 сторінок книжкового друку [17: т. 43]. У ній докладно розглянуто варіанти цієї пісні, історію їх записів із встановленням часу, місця й збирачів, простежено особливості інтерпретації головної теми – протистояння правди і неправди та спільного для всіх варіантів мотиву: “Нема в світі правди, правди не зиськати”. Вже детальний аналіз смислово-поетичних іпостасей цього мотиву, його нарощень і ампліфікацій становить цікаве дослідження, на основі якого його автор доходить висновку, що пісня є продуктом кобзарсько-лірницької творчості, що всі відомі її варіанти “вийшли з одного оригіналу, який ще в першій половині XIX в. мусив держатися в досить чистій формі” [17: т. 43: 289], і що головним ареалом її виникнення та поширення було українське Лівобережжя, звідки вона перейшла на Правобережну Україну і також певною мірою відгукнулася у фольклорних творах, зафіксованих у Галичині та на Закарпатті.

Заглибившись у розгляд теми опозиції правди і неправди на основі порівняльних і типологічних зіставлень з різними писемними джерелами, починаючи з серед-

ньовіччя, з давньоруської книжності, візантійських та інших пам'яток, І. Франко виводить дослідження української пісні на широкий предметний простір і вводить її в міжнародний контекст наукової розробки цієї світової теми. У процесі дослідження він аргументовано переглядає, уточнює і спростовує чимало поглядів, думок, положень і висновків стосовно цієї теми, які висловили відомі учені. Зокрема, про культурно-історичний контекст знаної віршованої пам'ятки російської апокрифічної літератури, так званої “Голубиної книги”, і відношення до української пісні поданої в її третій частині суперечки правди і кривди; про тісний зв'язок зі староруською книжною традицією XIV–XV ст. поширеного в різних редакціях апокрифа “Слово св. отец о правдѣ и неправдѣ” та ін.

Зміст дослідження збагачує простеження наявності цієї теми і її головних мотивів у різних жанрах українського й неукраїнського фольклору, зокрема казкового, та у творах світової літератури. Таким способом учений висвітлює глибоку давність й інтернаціональність теми боротьби правди та неправди, справедливості і кривди в духовності людства та тісний зв'язок з цією філософською й морально-етичною світовою проблемою української пісні.

Подібно І. Франко проводить і свої студії над іншими українськими піснями, яскраво демонструючи багатий науково-продуктивний потенціал порівняльно-історичної методики дослідження. І з цього погляду розвідку “Пісня про правду і неправду” можна вважати еталонною.

Без нових, свіжих фактологічних та інтерпретаційних доповнень не обходиться жодне Франкове дослідження народних пісень, навіть найменше. Йому належить багато цінних спостережень і зауваг стосовно обрядових пісень, зокрема колядок і щедрівок та весільних, пісень літературного походження. Окрім давніх пісень, І. Франко приділив велику увагу і зразкам народної піснетворчості новішого походження, зокрема пов'язаних з карпатським опришківством та соціально-побутовою тематикою.

На основі проникливого аналізу жіночих ліричних пісень І. Франко написав свою блискучу розвідку “Жіноча неволя в руських піснях народних” (1883), в якій показав відображення в пісенному слові тяжких умов життя і глибоких переживань простої української жінки, вказав на поетичну красу “велику щирість і ніжність чуття, котре такими чистими перлами вилилося в незлічимих чудово гарних піснях жіночих” [17: т. 26: 210]. “Яко твори народної лірики многі” з цих, за словами І. Франка, “жіночих невольничих псалмів”, “можуть сміло рівнятися з найдосконалішими того роду творами всіх часів і народів” [17: т. 26: 211–212].

За походженням, ці пісні вважав дослідник новішими, майже сучасними. У цій найновішій верстві він помітив і робітничі новотвори – “свіжозложені” пісні та коломийки про Борислав. Стаття “Дещо про Борислав” (1882) з франкового циклу “Знадоби до вивчення мови і етнографії українського народу” фактично започатковує в українській фольклористиці увагу до усної словесності, породженої розвитком соціального стану промислового робітництва.

Чимало науково цінних зауваг і думок знаходимо у розвідках І. Франка про українські народні думи, баладні пісні і коломийки, народнопісенну мелодику. Тому

маємо підставу ствердити, що сукупність його праць є якісно важливим етапом досліджень народних пісень в українській фольклористиці.

До винятково істотних і значущих належать праці І. Франка з пареміології і пареміографії. Його тритомний (у шести книгах) корпус “Галицько-руські народні приповідки” (Львів, 1901–1910) – це не тільки найбільше за обсягом і кількістю вміщених зразків (понад 31 тисяча) зібрання українських прислів’їв, приказок та інших близьких до них видів формульного народного вислову, але й результат великої й довготривалої науково-дослідної праці його автора. Цей твір І. Франка постав на основі його власних записів, початки яких, як згадувалося, сягають шкільних років і продовжувалися фактично все його життя, збірок численних інших попередніх і сучасних авторів, залучених ним значною мірою до цієї праці, а також докладного вивчення і критичного освоєння теоретичного і практичного досвіду не тільки української, але й загальнослов’янської, загальноєвропейської пареміології і пареміографії.

Оригінальний науково-дослідний характер праці наголошений у передмовах до кожного тому. Він виражений в аналітичному осмисленні змісту і форми кожної уміщеної у збірнику паремійної одиниці. І. Франко не обмежується лише їх паспортизаційними даними, але й намагається в доданих ремарках, примітках пояснити їх смисл, семантику, походження, пов’язаність з реаліями історичного буття народу, соціальних відносин, традиціями господарсько-виробничої культури, світогляду, уявлень, вірувань, звичаїв, обрядів тощо. На основі опрацювання великої кількості українських та іншомовних джерел подані відомості про варіанти і паралелі вміщених паремій.

Підготовка і видання “Галицько-руських народних приповідок” пов’язані з осмисленням і розробкою низки теоретичних і методологічних питань, зокрема стосовно специфіки й видового розмаїття жанру паремій, природи їх морфології, творення, функціонування, змінності, співвідношення національного й інтернаціонального в їх генезисі тощо. До категорії “приповідок” І. Франко відніс не тільки прислів’я і приказки, але й формули побутуючих у народній мові вітань, побажань, порівнянь, проклять, прикмет, примовок, каламбурів і т. п. З особливо значним накладом дослідницької праці пов’язаний Франків пошук оптимальної науково мотивованої і зручної для користування класифікаційної системи матеріалу збірника. Критично проаналізувавши наявний у фольклористиці досвід групування і видання прислів’їв і приказок, автор “Галицько-руських народних приповідок” відмовився від широко використовуваного попередньо алфавітного принципу (за ініціальною буквою першого слова паремії) і тематичної системи, за якою був складений відомий збірник М. Номиса (Симонова) “Українські приказки і прислів’я і таке інше” (1864) – найкраще досягнення української пареміографії XIX ст.

Свою увагу І. Франко зосередив на найдосконалішому в його час досвіді європейської пареміології – опорно-гасловій системі класифікації, реалізованій, зокрема, у масштабному п’ятитомному виданні німецьких паремій “Deutsche Sprichwörterlexicon” (1867–1880) К. Вандера і польському збірнику “Księga przysłów,

przypowieści i wyrażen przysłowiowych polskich” (1889–1894) С. Адальберга. З листування І. Франка довідуємося, що йому з чималими труднощами вдалося дістати для ознайомлення на короткий час працю К. Вандера, якої не було у львівських бібліотеках, та що запропоновану цим виданням модель він сприйняв позитивно і водночас творчо [17: т. 49: 301–302, 308, 321, 327].

Ще чекає спеціального дослідження питання якою мірою адаптована до українського матеріалу опорно-гаслова модель, в основі якої – групування паремій за певними ключовими семантичними поняттями; в чому наш учений цю модель розвинув і що додав від себе, особливо в складному і надзвичайно трудомісткому процесі гніздування варіантів народних фразеологізмів.

Цьому аспектові праці І. Франко приділив особливу увагу. На відміну від С. Адальберга, який скомпонував свій збірник на основі паремій з літературних джерел, наш учений наголосив на винятково народних першоджерелах матеріалу його збірника, абстрагування його від книжних зразків.

Так само ще потребує докладного вивчення історія Франкового збірника. Це, як зазначалося, праця цілого його життя, яка так і залишилася незавершеною у такому викінченні, в якому хотів бачити її автор. Ідеться, зокрема, про проєктовані додатки “загального покажчика тем”, доповнення паремійного матеріалу, покажчик “бодай найважливіших слів, ужитих у приповідках”, про які згадується у передмовях до першого, другого і третього томів [17: т. 38: 309, 317, 323].

До речі, цей задум варто врахувати і зреалізувати у процесі підготовки перевидання цієї визначної праці І. Франка і пам’ятки української фольклористики.

Невисвітленим залишається великий рукописний матеріал, що стосується історії “Галицько-руських народних приповідок” і зберігається, головне, в архіві І. Франка. Цей матеріал містить цінні відомості про перебіг та етапи реалізації цього проєкту, участь у ньому багатьох осіб, залучених автором, записами і збірками яких він скористався. У передмовях І. Франка названо близько 70 таких людей, серед них – імена відомих діячів (М. Павлик, М. Яцків, В. Шухевич, І. Белей, Т. Бордуляк, В. Гнатюк, О. Маковей, В. Щурат та ін.), але є чимало таких, які потребують вивчення. Архівні джерела, зокрема листування І. Франка, додатково висвітлюють його велику організаторську і спрямовуючу працю з кореспондентами й збирачами на місцях, працю продуктивну і в багатьох моментах дуже повчальну.

Отож, Франків корпус “Галицько-руських народних приповідок” заслуговує поглибленого вивчення і осмислення як небуденне наукове історико-теоретичне й культурологічне явище. Відрадно, що останнім часом таке дослідження намітилося. У Львівському національному університеті підготована і захищена кандидатська дисертація “Галицько-руські народні приповідки” Івана Франка: пареміологічний та пареміографічний аспекти, поетика текстів” (Львів, 2005), в якій молодий науковець С. Пилипчук запропонував змістовну розробку низки питань досліджуваної теми. Поглиблені студії в цьому напрямі важливі і для підготовки наукового перевидання Франкового корпусу приповідок, про який сам він висловлювався як про “цінний вклад у науку народовідання”.

Науково-продуктивні дослідницькі думки, зауваги, спостереження, фактологічні дані містять й інші Франкові праці з фольклористики чи такі, що заторкають лише окремі питання з неї. Нерідко це й дрібні публікації, причинки, репліки, примітки до чужих праць тощо, які будили, інспірували дослідницьку думку, скеровували її в певному напрямі, до розробки тих чи інших питань. Так, приміром, публікації у Франковому журналі “Житє і слово” добірок народних анекдотів, його висловлювання про ці твори як окремий вид усної народної словесності і їх виняткову важливість у системі народної гумористики привернули до них пильну увагу в українській фольклористиці та великою мірою спричинилися до дефінітивного виокремлення їх з-поміж інших видів фольклорної прози.

Власне, І. Франко у своїй класифікації народної прози, запропонованій у передмові до вміщеної у першому томі новозаснованого серійного видання Наукового товариства ім. Шевченка “Етнографічний збірник” збірки “Галицькі народні казки” О. Роздольського (1895), виділив під пунктом № 4 “Фацеція” (анекдот)” з таким поясненням: “то є коротенько, звичайно гумористичне оповідання, якого суть становить звичайно якесь одне спостереження, часто гра слів, незвичайний оборот мови, прозвище і т. п. По своїому характеру і тенденціям ці твори близько підходять до новел, і хоча між ними багато елементу міжнародного, мандрівного, то все-таки локальний колорит у них далеко сильніший, ніж у новелах, і певно між ними найдеться далеко більше виплодів нашого рідного поля, ніж між новелами” [4: 2].

Це фактично перша в українській фольклористиці заява про народний анекдот як окрему “форму” і перша спроба визначення її видових ознак. І. Франко вказав тут на ті головні прикмети, які згодом утвердилися в дефініціях цього жанру [3: 8]: короткість, гумористичність, одноепізодність (“суть становить звичайно якесь одне спостереження”), несподіваність розв’язки (“незвичайний оборот мови”). Заувагою про близькість анекдоту до народної новели і відмінність від неї він заторкнув проблему, якій також буде приділена значна дослідницька увага – про співвідношення цього жанру з іншими видами народної прози [12].

Немає сумніву, що саме з подачі І. Франка анекдот значиться і в надрукованій у цьому ж томі “Етнографічного збірника” програмі для збирання українського етнографічного і фольклорного матеріалу, яка була опрацьована у Науковому товаристві ім. Шевченка [14: 9]. І найголовнішим результатом активних зацікавлень І. Франка до народного анекдоту було захоплення цією темою молодого тоді науковця В. Гнатюка, який дуже жваво зайнявся збиранням цих творів і 1899 року опублікував перше в українській фольклористиці науково опрацьоване їх видання “Галицько-руські анекдоти” [5]. Підготовку і публікацію цієї праці І. Франко підтримував своїми матеріалами і порадами. У передмові до неї В. Гнатюк дякує І. Франкові “за цінні вказівки”, якими він користувався при укладанні цього тому” [7: XII]. У додатку до цієї книги І. Франко подав низку паралелей до надрукованих у ній народних анекдотів, наголосив на потребі порівняльних студій на цьому полі, “досі ледве ще розпочатих” [19: I–III]. А в своїй інформації про це видання писав: “Є се найбагатший збірник народних анекдотів, який має досі слов’янська етнографічна

література. Дотеперішні збирачі мало звертали увагу на ті дрібні твори, що, однак, мають дуже велике культурно-історичне значення” [17: т. 32: 21].

Зупиняюся на цих фактах, які на перший погляд хоч і не займають якогось особливого місця в науковій діяльності І. Франка, виглядають побіжними, епізодичними, а насправді були вельми істотними для української фольклористики, спонукали до опрацювання її незвіданих сфер і питань, інспірували розвиток дослідницької думки. У цьому випадку спричинилися до утвердження в українській фольклористиці жанрової емансипації народного анекдоту, який досі губився в публікаціях серед побутових казок і оповідань чи загалом народної гумористики, і до появи збірника В. Гнатюка, який став подією не тільки в нашій науці, а й у загальнослов'янському та європейському масштабі. Це констатували відомі тогочасні вчені. Професор-славист А. Брікнер суголосно з цитованою оцінкою І. Франка зазначив у своєму огляді видань Наукового товариства ім. Шевченка, що збірник українських народних анекдотів В. Гнатюка – це найбагатше в слов'янській літературі видання того роду народної творчості, яке містить цінний матеріал для дальших наукових пошуків [21: 351–352].

Що ж до слів І. Франка про “дуже велике культурно-історичне значення народних анекдотів”, то їх глибокий смисл і проникливість найкраще підтвердила дійсність ХХ ст., коли в умовах тоталітарного більшовицького режиму і його безпрецедентного насильства над людською свідомістю анекдот став могутнім виразником опозиційної і явно ворожої до цього режиму народної думки. Враховуючи цей історичний досвід, учені підтвердили слушність висловленої перед століттям думки І. Франка. Відомий російський фольклорист Б. Путілов, характеризуючи народний анекдот радянського часу зазначав: “Можна не боячись перебільшення сказати, що анекдот епохи застою дав таку характеристику часу, взаємин, поведінки людей, оцінку історичних особистостей і сучасників, якої ми не знайдемо в будь-яких інших джерелах суспільної думки” [15: 53]. Дослідник і теоретик анекдоту Е. Курганов констатує високий суспільно-культурний статус цього жанру в умовах підсоветської дійсності і зумовленість потребою дегероїзації цієї дійсності “потужної активізації його творчого потенціалу”: “Стало потрібним буквально все: його жанрова специфіка, його традиції, його схильність до оголення реальності, до рішучого зіскоблювання з реальності нашарувань зовнішньої формальної етикетності. Анекдот в естетичному підпіллі легко й органічно, ніскільки не міняючи своєї сутності, став обвинувальним документом, переконливим свідченням аномальності світу” [12: 65–66].

Це дуже промовистий факт, що І. Франко ще в свій час, коли анекдот трактували як маргінальне явище, побачив і збагнув його неординарну сутність, великий культурно-історичний та естетичний потенціал цих “дрібних творів”.

Чимало оригінальних думок, спостережень, дослідницьких пропозицій і порад висловив І. Франко стосовно народних казок, легенд, оповідань. Він звернув увагу на цікаві аспекти їх сюжетотворення, поєднаність у них мандрівних елементів, запозичень із власними, національними, на особливості їх творення, побутовання, роль носіїв-оповідачів тощо.

І. Франкові належить особлива роль і заслуга в розробці й реалізації монументального проекту серійного видання текстів українського фольклору в Науковому товаристві ім. Шевченка. В основу концепції цього проекту покладено наукові засади: жанрово-тематичний принцип і представлення авторських та територіальних збірок, всеукраїнська охопленість матеріалу, автентизм подачі текстів з їх паспортизацією, коментарями, відомостями про варіанти, паралелі, даними про збирачів і кореспондентів тощо. Це видання, що з'являлося у форматі почергових випусків “Етнографічного збірника” викликало широкий резонанс у наукових колах, було свого часу одним із найкращих у міжнародній едиційній практиці фольклорних пам'яток і досі за рівнем науковості залишається неперевершеним в українській фольклористиці.

Близько півтора десятка томів цього видання опрацював сам І. Франко, низку інших було підготовано з його участю і під безпосереднім наглядом та керівництвом як голови Етнографічної комісії й високоавторитетного фахівця. У межах реалізації цього проекту І. Франко провів вельми продуктивну роботу щодо удосконалення жанрової класифікації українського фольклору, особливо диференціації фольклорної прози. У доповнення до практикованої переважно тематичної системи, що наявна у виданнях фольклору Київського осередку українських учених (зокрема, Південно-західного відділу Російського етнографічного товариства), він запропонував поділ прозових творів усної народної словесності за “формами літературними” з виокремленням поряд з головними – казкою, легендою, переказом – також дрібніших оповідних форм – новели, усного оповідання, притчі, анекдоту. Вчений показав присутність цих жанрових структур в усній народній традиції, аргументовано розкрив і дефінітивно окреслив їх особливість” [16: 2–3]. Його бачення морфології і специфіки народної прози утвердилося в українській фольклористиці.

І ще деякі зауваги стосовно науково-методологічних засад фольклористичних досліджень І. Франка та його ставлення до існуючих у цій пізнавальній сфері теорій, шкіл, напрямів, методів. Ця проблема заслуговує окремого докладного розгляду, особливо тому, що в насвітленні радянських авторів вона представлена чи не в найбільш здеформованому вигляді. На основі тенденційних маніпуляцій вирваними з контексту висловлюваннями і оцінками І. Франка потрактовано в дусі марксистської класової ідеології як опозиціонера і борця проти буржуазних теорій та шкіл¹. Однак аналіз і узагальнення численних даних з фольклористичних праць нашого вченого переконують, що насправді це було далеко не так.

Уже зі сказаного вище бачимо, що І. Франко приділяв пильну увагу дослідницькій методології фольклористичних праць – своїх та інших авторів. У його студіях, розвідках, рецензіях і замітках часто стикаємося з поняттями “метод”,

¹ Приміром, О. Дей у своїй монографії “Іван Франко і народна творчість” (Київ, 1955) виокремив спеціальний розділ “Франко – критик буржуазних теорій у фольклористиці” (С. 115–129). Варто зазначити, що більш помірковано і зважено потрактована ця проблема у змістовній розвідці російського фольклориста В. Гусева “Іван Франко – теоретик фольклору” (“Народна творчість та етнографія”. – 1965. – № 4. – С. 18–24.

“школа” – головно, як з категоріями не абстрактно-теоретичними, а прикладними і практичними, що детермінують підхід та інструментарій наукового пошуку і дослідження. Саме в такому сенсі і конкретному прикладному контексті становлять вони для І. Франка певне значення – як вибір, визначення дороги і найефективніших засобів досягнення наукової цілі.

І головне під таким науково-прагматичним кутом зору дивився І. Франко на зміст і методологічні можливості шкіл та напрямів у сучасній йому фольклористиці. Оцінював і критикував не стільки їх теоретичну іманентність, скільки доцільність і ефективність чи недоречність використання їх методології в науковому досліді. Радив враховувати можливості того чи того методу, його “природні межі” [17: т. 45: 266] і відповідність його застосування до досліджуваного явища, бо, як наголошував, в одному випадку метод може підходити, бути добрим, а в іншому “хорошим бути не може” [17: т. 45: 259].

Аж ніяк І. Франко не був противником сучасних йому (“буржуазних”) теорій, шкіл і напрямів у фольклористиці, не критикував і не “розвінчував” їх, а виступав проти догматичного їх розуміння й одностороннього чи недоречного використання. Звертав увагу, що механічне, недостатньо продумане перенесення методів з різних царин народознавства “стає причиною найбільшої кількості існуючих досі суперечок, є матір’ю нинішніх народознавчих шкіл, що борються між собою або шукають слушного компромісу” [17: т. 45: 259].

Згідно з цим і підхід І. Франка до сучасних міграційної та антропологічної шкіл у фольклористиці не був таким однозначно негативним та критичним, як про нього мовиться в радянських писаннях. Так, він критикував певні перекося і надмірності в застосуванні методики цих шкіл. Не щадив з цього погляду і таких авторитетів, як О. Веселовський, М. Драгоманов, закидаючи їм гіпертрофію у “відкритих” ними далеких запозиченнях і впливах та недогляд чи применшення того, що з’явилося на питоמו власному національному ґрунті. Водночас високо оцінював науково-методологічний потенціал цих шкіл, вважав, що їхні теоретичні напрацювання великою мірою допомагають у з’ясуванні основи тих багатьох спільностей, аналогій, що наявні у фольклорі різних народів, відкривають шляхи та механізми, якими вони ширилися і прищеплювалися в цих народів.

І. Франко наголошував, що теоретичні засади міграційної й антропологічної шкіл сформувалися на основі ґрунтовних досліджень, незмірно цікавих і важливих “чудових студій”, як він висловився [17: т. 45: 263, 265], поважних учених, зокрема Дунлопа, Ф. Лібрехта, Т. Бенфея, Г. Мейна, Е. Тайлора та ін. “Антропологічна школа, – писав, – має величезні заслуги у вивченні зачатків людської цивілізації і назавжди залишиться в своїй основі в тій галузі” [17: т. 45: 266]. Але застерігав від головної помилки, яку нерідко допускали прихильники цієї школи, – трактування історичних явищ “так мовби то були явища природничі”, “витворами в кождім краю самостійними, незалежними від історичного розвитку народу, невідлучними проявами людської природи, так як які-небудь функції фізіологічні...” [17: т. 29: 417, 420]. Взагалі догматичні підходи в дослідницькій праці І. Франко вважав не-

допустимими, такими, що ведуть до багатьох суперечностей і абсурдів [17: т. 29: 421]. Так розглядав він і використання науково-методологічних здобутків міграційної та антропологічної шкіл у фольклористичних дослідженнях, стверджував продуктивність у допустимих межах їх можливостей і взаємодоповнюваність та категорично заперечував поборювання одна одної, як це повелося в практиці їхніх молодших adeptів: “Я важаю їх за рівноправні; війну між ними вважаю зайвою. Навіть у певних випадках комбінацію обох методів вважаю необхідною, наприклад при вивченні обрядів, весільних пісень і т. п., тобто зв’язаних з обрядами, а обрядів зв’язаних з піснями” [17: т. 45: 267].

Навіть подані цитати достатньо переконують, що у фольклористичних дослідженнях І. Франко вимагав максимальної уваги до пов’язаних з предметом вивчення історичних і соціальних чинників. Цей акцент фіксується і в пропонуваному ним іменуванні міграційної школи міграційно-історичною [17: т. 45: 262, 264]. А нерідко звертаючись у своїй науковій практиці до методології цієї школи, до компаративістських студій, він неодмінно поєднував їх з історичним і соціологічним поглядом на досліджувані явища, збагачуючи та розширюючи можливості цієї методології, і обсяг бачення самого предмета. У такій іпостасі дослідницька методика мала яскраво виражений порівняльно-історичний характер.

Будучи представником культурно-історичної школи, І. Франко, однак, не обмежувався лише пошуками, з’ясуванням історичної основи фольклорного твору, історичного буттєвого субстрату його сюжету, мотивів, образів, але й велику увагу приділяв у своїх студіях його еволюції, рухові в часі і просторі, поетиці і культурній функціональності. Тому використовував і науково-методологічний досвід та ідеї інших шкіл, у тім числі й міграційної та антропологічної. Особливо зосереджувався на такій специфічній особливості усної народної словесності, як варіантне розгалуження її творів. Тому наголошував, як згадувалося вище, на важливості докладного дослідження фольклорного тексту з його варіантами. З похвалою констатував, що “перший Потебня приложив до колядок, а обіч них і до деяких дум метод, наразі найвірніший, конечний: подрібного дослідження над кожною поодинокую піснею і усіма її варіантами” [17: т. 29: 196].

Наголошуємо, що йдеться не про якусь школу чи напрям, І. Франко акцентує на методі дослідження, який у цьому випадку вважає найдоцільнішим. І треба сказати, що його критичні зауваження стосуються здебільшого не теоретичних постулатів тої чи іншої школи, а, головню, того, наскільки доцільно, вміло використано її методологічний ресурс, наскільки явним, чітким і ефективним є метод дослідження. Саме з цього погляду він бачив “хиби наукового методу” невтомного професора М. Сумцова [17: т. 29: 195], критикував праці польських фольклористів Г. Бігеляйзена і В. Бугеля [17: т. 26: 416–423], українського дослідника Ю. Яворського [17: т. 36: 33–39] та ін.

В огляді праць чеського фольклориста Ченька Зібрта І. Франко позитивно зазначав, що цей автор “не вдається в ніякі теорії, а зводить до купи матеріал, порядкуючи його в ясну та прозористу цілість, де-не-де освічуючи його ширшим, міжнародним порівнянням, та все-таки переважно, так сказати, обома ногами стоячи на чеськім

національним ґрунті” [17: т. 29: 259]. Але висловлює застереження щодо того, що у веденому цим ученим відділі критики у фольклористичному журналі “Česky lid” для нього (Зібрта) “немов не існують ніякі “питання”, ані методологічні, ані глибші, соціологічні та психологічні, що в’яжуться з фольклористикою” [17: т. 29: 264]. Критикує його за те, що, декларуючи свою прихильність до антропологічної школи, “не вдається зовсім у вияснювання принципів тої школи” і безпідставно вважає її послідовниками усіх тогочасних слов’янських фольклористів [17: т. 29: 264].

У працях І. Франка простежується досконале знання сучасних йому, а також попередніх теорій, шкіл і напрямів у фольклористиці, глибоке аналітичне розуміння їх значення для розвитку цієї галузі знання, а також майстерне використання їх теоретичного і практичного досвіду та конкретних здобутків у його власних студіях на цьому полі. Так, він критично зважає сутність і можливості напрацювань цих шкіл і теорій, але ніяк не негує, і тим більше не поборює їх. Хоча, наприклад, вважав “перестарілою” міфологічну школу [17: т. 29: 423] та неефективність її пізніших рецидивів, все-таки констатував її позитивне значення на першому етапі формування фольклористики як науки, а також для пропагування та обґрунтування культурної цінності творів усної народної словесності [17: т. 45: 259–260]. У непоодиноких випадках звертався і до її ідей та аналітичних даних.

Широке використання науково-теоретичних та методологічних надбань різних шкіл і напрямів фольклористичної науки – одна з найприкметніших особливостей праць І. Франка з цієї галузі знання. Це не механічне, еkleктичне, а дуже гнучке, творче і в кожному конкретному випадку позначене чіткою науковою цілеспрямованою доцільністю використання з залученням багатьох власних підходів і теоретико-методологічних елементів нашого вченого. Тому маємо підставу ствердити, що йому належить істотний внесок у розвиток і утвердження науково-теоретичних засад української фольклористики.

Півстоліття тому академік О. Білецький у своїх роздумах про стан вивчення багатогранної спадщини І. Франка наголошував на потребі максимального наукового заглиблення в ній, осмислення і використання її неперехідних надбань [1]. Солідаризуючись з цією й сьогодні актуальною вимогою, закінчую ці замітки. Фольклористичний доробок І. Франка цінний не тільки своєю історичною сутністю – продуктивними фактологічними й інтерпретаційними напрацюваннями, які збагатили, розвинули українську науку про усну народну творчість і піднімали її до вищого рівня європейського розвитку цієї галузі знання, але й багатим запасом думок, ідей, зауваг, суджень, методологічних настанов і порад: які не втратили свого значення й інспіруючого сенсу, здатні служити, бути корисними для науки, стимулювати і живити розвиток сучасної української фольклористики.

Література:

1. Білецький О. Проблеми радянського франкознавства // Білецький О. Збір. праць: У 5 томах. – К., 1965. – Т. 2.

2. Возняк М. Листування Івана Франка з Ольгою Рошкевич // Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів, 1956. – Зб. 5.
3. Восточнославянский фольклор: словарь научной и народной терминологии. – Минск, 1993.
4. Галицькі народні казки. В Берліні пов. Бродського із уст народа списав Осип Роздольський (Впорядкував і порівняння додав др. Іван Франко) // Етнографічний збірник. – Львів, 1895. – Т. I.
5. Галицько-руські анекдоти / Зібрав В. Гнатюк. – Львів, 1899.
6. Гарасим Я. Культурно-історична школа в українській фольклористиці. – Львів, 1999.
7. Гнатюк В. Передне слово // Галицько-руські анекдоти / Зібрав В. Гнатюк. – Львів, 1899.
8. Грушевський М. Передмова // Етнографічний збірник. – Львів, 1895. – Т. I.
9. Дей О. Іван Франко і народна творчість. – К., 1955.
10. Кирчів Р. Слідами однієї Франкової мандрівки // Шляхами Івана Франка на Україні. Путівник. – Львів, 1982.
11. Колесса Ф. Народнописенна ритміка в поезіях І. Франка // Народна творчість. – К., 1941. – № 1.
12. Курганов Е. Анекдот как жанр. – СПб., 1997.
13. Молот. – Львів, 1878.
14. Програма для збирання відомостей про український край і нарід, уложена членами НТШ // Етнографічний збірник. – Т. I.
15. Путилов Б. Фольклор и народная культура. – СПб., 1994.
16. Франко І. Вступ [до: Галицькі народні казки. Списав О. Роздольський] // Етнографічний збірник. – Львів, 1895. – Т. I.
17. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
18. Франко І. Мої знайомі жида // Франко І. Мозаїка. – Львів, 2002.
19. Франко І. Паралелі // Галицько-руські анекдоти / Зібрав В. Гнатюк. – Львів, 1899.
20. Щурат С. Перші літературні спроби Івана Франка. З додатком його листів до редакції журналу “Друг” і Василя Давидяка // Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів, 1949. – Зб. 2.
21. Brückner A. Publikationen der Szewczenko Gesellschaft // Archiv für slawische Philologie. – Berlin, 1900. – Bd. 22.; Brückner A. Wydawnictwo imienia Szewczenka // Kwartalnik Historyczny. – Lwyw, 1901. – Rocz. XV.
22. Franko I. Nainowsze prądy w ludoznawstwie // Lud. Rocz. 1. – Lwyw, 1895 – № 1.

Віктор Давидюк (Луцьк)

Фольклористичні методи Івана Франка

Питання наукової методології останнім часом набуває все більшого значення. Після “методологічного розгулу”, який в українській фольклористиці досяг апогею в другій половині 90-х років, настала пора врівноваженого методологічного плюралізму. Та все ж швидко наздогнавши Європу, наша фольклористична методологія,